

ӨЖ 343.85
МҒТАР 10.81.71

Д.Т. Аманова, С.М. Әбіжанов

*Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

АЛДЫН АЛУ ПРОФИЛАКТИКАСЫ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСЫНА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ

Аннотация. Мақала кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға байланысты проблемаларды зерттеудің өзекті бағыттарына арналған. Кәмелетке толмағандардың қылмысы белсенділіктің жоғары деңгейімен, динамикалығымен және топтық сипатымен ерекшеленеді. Кәмелетке толмаған жасында қылмыс жасау жолына түскен адамдарды түзету және қайта тәрбиелеу қиын және ересек қылмыс үшін резерв болып табылады. Авторлар жасөспірімдер қылмысының өзекті себептері мен жағдайларын зерттеу, жасөспірімдердің құқыққа қайшы мінез-құлқының себептік кешенінің заңдылықтарын анықтау жастар арасындағы қылмыстың өсуін төмендетуі мүмкін деп санайды.

Мақалада кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың ерте алдын алынуына талдау жасалады, оның бағыттары мен тиімділігі, сондай-ақ жасөспірімдер арасындағы қылмыстың өсу себептері қарастырылады. Авторлар қылмыстың алдын алу маңызды қолданбалы мәнге ие деп санайды және оны уақытылы және дұрыс ұйымдастырылған түрде жүзеге асыру кәмелетке толмағандардың қылмыс көрсеткіштерінің төмендеуіне белгілі бір дәрежеде әсер етуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: қылмыстық кодекс; Тұжырымдама; жасөспірімдер қылмысы; кәмелетке толмаған; ерте алдын алу; қараусыздық; қылмыстық құқық бұзушылық; қылмыстық жауапкершілік.

Д.Т. Аманова, С.М. Абижанов

*Алматинская академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есболатова,
г. Алматы, Республика Казахстан*

ПРЕВЕНТИВНАЯ ПРОФИЛАКТИКА КАК ГЛАВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация. Статья посвящена актуальным направлениям исследования проблемы, связанной с уголовными правонарушениями, совершаемыми несовершеннолетними лицами. Преступность несовершеннолетних отличается высокой степенью активности, динамичностью, и групповым характером. Люди, вставшие на путь совершения преступлений в несовершеннолетнем возрасте, трудно поддаются исправлению и перевоспитанию и представляют собой резерв для взрослой преступности.

Авторы полагают, что изучение актуальных причин и условий подростковой преступности, выявление закономерностей причинного комплекса противоправного поведения подростков может существенно снизить рост преступности среди молодежи.

В статье дается анализ ранней профилактики преступности несовершеннолетних, рассмотрены ее направления и эффективность, а также причины роста подростковой преступности. Авторы предполагают, что превентивная профилактика преступности имеет важное прикладное значение, а своевременное и должным образом организованное ее осуществление позволяет в некоторой степени влиять на показатели преступности несовершеннолетних в сторону их снижения.

Ключевые слова: уголовный кодекс; Концепция; подростковая преступность; несовершеннолетний; ранняя профилактика; безнадзорность; уголовное правонарушение; уголовная ответственность.

D.T. Amanova, S.M. Abizhanov

The Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov,
Almaty c., the Republic of Kazakhstan

PREVENTIVE MEASURES AS THE MAIN DIRECTION OF THE FIGHT AGAINST JUVENILE DELINQUENCY

Abstract. The article is devoted to the topical areas of research of the issues related to with criminal offenses committed by minors. Juvenile delinquency is characterized by a high degree of activity, dynamism, and group character. People who have embarked on the path of committing crimes at a young age are difficult to correct and re-educate and represent a reserve for adult crime in the future.

The authors believe that the study of the relevant causes and conditions of juvenile delinquency, the identification of patterns of the causal complex of illegal behavior of adolescents can significantly reduce the growth of crime among young people.

The article analyzes the early prevention of juvenile delinquency. The authors believe that preventive crime prevention is of great practical importance, and its timely and properly organized implementation makes it possible to reduce juvenile delinquency.

Keywords: criminal code; the Concept; juvenile delinquency; minor; early prevention; neglect; criminal offense; criminal liability.

DOI: 10.52425/25187252_2023_30_49

Кіріспе. Біздің еліміз демократияны дамытатын, адам құқықтары мен қадір-қасиеттерін бірінші орынға қоятын жаңа қоғамдық жүйені құру мақсатына ие болды. Бұл орайда өскелең ұрпақтың денсаулығын, білімі мен дүниетанымын қорғау және оған қамқорлық жасау маңызды болып табылады. Қылмысты алдын алу саясатының ең көп тараған түрлерінің бірі – кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстардың алдын алу болып табылады.

Шешуді қажет ететін теориялық мәселелердің қатарына құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алудың мәнін анықтау, сондай-ақ оларды болдырмау кіреді. Оларды түсінуге бағытталған әртүрлі тәсілдер алдын алу қызметінің осы түрлерін нақты ажыратуға, оның субъектілерін, олардың құзыреті мен жауапкершілігін, жүзеге асыру шараларын белгілеуге, сонымен қатар профилактикалық ықпал ету объектілерін нақтылауға мүмкіндік бермейді.

Материалдар мен әдістер. Танымның жалпы ғылыми әдістері қолданылды:

индукция, дедукция, теориялық және тарихи әдіс, салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі. Зерттеудің негізін Қазақстан Республикасының қолданыстағы заң нормалары, оның ішінде «Мемлекеттік және жастар саясаты туралы» Заң, Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының тұжырымдамасы, халықаралық заңнама, сондай-ақ отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері құрайды.

Нәтижелер, талқылау. 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабында «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың етене құқығы және міндеті» деп көрсетілген¹. Осының негізінде біздің елімізде 2015 жылғы 09 ақпанында №285-V (Мемлекеттік жастар саясаты туралы) заңы қабылданды².

Қазақстан Республикасының егеменді дамуының осы орайдағы мемлекеттік саясатында өскелең ұрпаққа ерекше назар аударылып отыр, өйткені біздің қоғам үшін балалардың әл-ауқаты ғана маңызды

¹ Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 ж. 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 08.11.2023).

² Мемлекеттік жастар саясаты туралы: Қазақстан Республикасының 2015 ж. 09 ақпандағы №285-V Заңы [Электрондық ресурс] –Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285>(жүгінген күні: 08.11.2023).

емес, сонымен бірге бүкіл қоғамның даму перспективасын да назардан тыс қалдыруға болмайды. Осыған байланысты, 2021 жылы 15 қазанда Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасы бекітілді. Қазақстан Республикасы Президентінің №674 Жарлығымен бірқатар маңызды мәселелерді, атап айтқанда кәмелетке толмағандар қылмысының алдын алу шаралары жүйесін жетілдіру мәселелерін шешуді көздейді³.

Осыған байланысты Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында: «...Жыл сайын мемлекет бұл жұмыс бағытын күшейтетін болады, өйткені балалардың әл-ауқаты еліміздің тұрақты ілгерілеуі мен жарқын болашағының негізі болып табылады...»⁴.

Бұл мақалада «кәмелетке толмаған», «жасөспірім», «жастар» сияқты бірқатар терминдер қатар қолданылғанымен бұл ұғымдар әртүрлі жастағы адамдарға қатысты. Осыған байланысты біз кәмелетке толмағандарға қатысты жалпы мағыналық ұғымдарды анықтау мақсатында жоғарыда аталған терминдерге талдау жасалғанын айта кету керек.

Сонымен «кәмелетке толмаған» ұғымына назар аударсақ жалпы құқықтық мағынада кәмелетке толмаған белгілі бір жасқа толмаған бала немесе жасөспірім болып табылатынын, Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленгендей заң оның әрекет қабілеттілігінің басталуымен байланыстыратын, сондай-ақ олар жасаған құқық бұзушылықтар үшін толық жауап беретіндігін атап өткім келеді.

Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 1989 жылғы 20 қараша-дағы 44/25 қарарымен қабылданған Бала құқықтары туралы Конвенцияның 1-бабына сәйкес, егер балаға қолданылатын заң бойынша ол бұрын

кәмелетке толмаған болса әрбір адам 18 жасқа толғанға дейін бала болып табылады. Қылмыстық-құқықтық мағынада кәмелетке толмаған адам қолданыстағы құқықтық жүйе шеңберінде қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін тұлға болып табылады⁵.

Осылайша, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 80-бабында «осы бөлімнің күші қолданылатын кәмелетке толмағандар деп қылмыстық құқық бұзушылық уақытқа қарай он төрт жасқа толған, бірақ он сегіз жасқа толмаған адамдар деп танылады» делінген. Бұдан басқа, ҚР ҚК 15-бабының 1-бөлігінде қылмыстық жауаптылықтың басталу жасы, яғни барлық қылмыстық құқық бұзушылықтар (қылмыстар, қылмыстық теріс қылықтар) үшін 16 жас және қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлері үшін 14 жас (ҚР ҚК 15-бабының 2-бөлігі) белгіленген⁶.

Егер біз «жасөспірім» ұғымын қарастыратын болсақ, жалпы семантикалық тұжырымдамада жасөспірім – бұл адамның дамуының белгілі бір кезеңі, балалық шақ пен ересектер арасындағы өтпелі кезең. Әртүрлі жас кезеңдеріне сәйкес, жасөспірім қыздарда 10-13 жаста, ал ұлдарда 11-13 жаста болады және сәйкесінше 15-18 және 16-18 жаста аяқталады⁷.

Психолог М. Петрусеваның көзқарасы бойынша «Жасөспірім – бұл ересек емес немесе бала емес адам. Бұл энергия, амбиция, интуизм, аңғалдық, жел деп аталатын адамдардың ерекше түрі. Жасөспірім қалыптаспаған жеміс-құбыжық, сіз одан ешқашан және не күтетінін білмейсіз. Жасөспірім – бұл түпсіз кеңістіктің шынайы көрінісі, егер оның арманы болса, оның мүмкіндіктері шексіз» [1, 56 б.].

БҰҰ дереккөздеріне сәйкес жастардың жас тобына қатысты жалпыға бірдей танылған халықаралық анықтама жоқ

³ Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 ж. 15 қазандағы №674 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37870586#activate_doc=2 (жүгінген күні: 08.11.2023).

⁴ Қазақстан Жаңа шындықта: іс-қимыл уақыты: Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. Тоқаевтың 2022 ж. 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555> (жүгінген күні: 08.11.2023).

⁵ Конвенция о правах ребенка: принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml (дата обращения: 25.12.2023).

⁶ Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі: 2014 ж. 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгінген күні: 08.11.2023).

⁷ Большая российская энциклопедия 2004-2017 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://old.bigenc.ru/vocabulary> (дата обращения: 25.12.2023).

екенін атап өткен жөн. Алайда, БҰҰ-ның статистикалық мақсаттары үшін, оған мүше мемлекеттер берген анықтамаларға нұқсан келмейтіндей, «жастар» деп 15 пен 24 жас аралығындағы адамдарды таниды, бұл жас ерекшелігімен және қоғамдағы мәртебесімен оқшауланатын ерекше әлеуметтік – жас тобы: балалық және жасөспірімдік кезеңнен әлеуметтік жауапкершілікке көшу⁸. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, «кәмелетке толмағандар», «жасөспірімдер», «жастар» деген ұғымның өзі мемлекет алдында қандай да бір іс-әрекет жасағаны үшін толық көлемде жауап беретін 10 жастан 18 жасқа дейінгі адамдардың жас санатының жалпы жиынтығы деп аталады деп санаймыз.

Алайда, соңғы жылдары республикамызда кәмелетке толмағандар мен жастарды адамгершілік, құқықтық және жеке тәрбиесі бойынша жұмыстар жеткіліксіз деңгейде жүргізілуде. Қалыптасқан келеңсіз жағдай нақты уақыттағы қылмыстың қолайсыз жай-күйін анықтайды. Соңғы бес жылда Қазақстан Республикасы бойынша статистикалық деректерді талдау көрсеткендей, кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың саны: 2018 жылы – 2 949, 2019 жылы – 2 650, 2020 жылы – 1 870, 2021 жылы – 1 529 және 2022 жылы – 1 735. Кәмелетке толмағандар арасында жиі кездесетін қылмыстарға ұрлық жатады, олардың саны көрсетілген кезеңде – 4 475, тонау – 1 181, алаяқтық – 639 және бұзақылық – 5988.

Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың криминологиялық сипаттамасына тоқталар болсақ, оның алкогольдік, есірткілік және уытқұмарлық мас күйінде жасалған қылмыстарға байланысты алаңдатарлық тенденция туғызады. Сонымен қатар кәмелетке толмағандар арасында қаңғыбастық, қайыр сұрау және қараусыз қалу жиі кездесетінін атап өткен жөн. Бұл ата-аналардың балаларға қатысты міндеттерін тиісінше орындамауына байланысты деп санаймыз. Ата-аналардың жауапкершілігі Конституцияның 27-бабында көрсетілгендей, онда балаларға қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу ата-аналардың табиғи

құқығы және міндеті болып табылады.

Республика бойынша жүргізілген талдау көрсеткендей, кәмелетке толмағандар адамдар тобында қылмыс жасайтындығы. Мәселен, бес жыл ішінде Қазақстан бойынша 4 013 қылмыстың ішінде 1 592 қылмыс ересектердің қатысуымен аралас түрде жасалған.

Адамдар тобында жасалған қылмыс өзімшілдік, зорлық-зомбылық, жоғары латенттілігі «ересектер» қылмысымен тығыз байланысты.

Кәмелетке толмағандар жасына, психологиялық және басқа да жеке ерекшеліктеріне байланысты топтасуға, өзін-өзі растауға және көшбасшылықты көрсетуге тырысады. Бұл олардың мінез-құлқының ерекшелігі мен нормасы, демек, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың топтық сипаты, бұл оның әлеуметтік қауіптілігін арттырады. Бұл ретте, мұндай топтарға бірігу әдетте шамалас және қандас туыстас кәмелетке толмағандар арасында да орын алады [2, 47 б.].

Кәмелетке толмағандардың жас ерекшеліктері әсіресе жасөспірімдердің құқыққа қайшы мінез-құлқында қарқынды түрде көрініс табады, бұл көбінесе қоғамға қарсы топтардың қалыптасуына ықпал етеді. Мұндай бейресми топтардың жасөспірімдері көңіл көтеру үшін кездеседі, содан барып құқық бұзушылықтар жасайды. Мұндай құқық бұзушылықтар үшін жазасыздық өздерінің өмірлік ұстанымдарын дұрыс ұстанбауға септігін тигізеді.

Кәмелетке толмағандардың қылмысы жасөспірімнің өтпелі кезеңдегі тұрақсыздықпен, ашуланшақтықпен, өз-өзіне деген сенімсіздікпен және тағы басқаларымен сипатталатын және де кәмелетке толмаған құқық бұзушының жеке басымен де тығыз байланысты. Қоғам, оның әлеуметтік институттары жас адамның жеке басын қалыптастырудағы проблемаларға неғұрлым ертерек назар аударса, оның заңға бағынатын мінез-құлық нормаларынан ауытқу тереңдігі соғұрлым аз болады да және профилактикалық ықпал ету шаралары

⁸ Глобальные вопросы повестки дня: молодежь / ООН [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.un.org/ru/global-issues/youth> (дата обращения: 25.12.2023).

тиімдірек болады.

Яғни, біздің ойымызша, кәмелетке толмағандардың жеке басын ашатын, мейірімділікке ұмтылдыратын және басқаларға қатысты зорлық-зомбылықтан бас тартатын, патриотизмге және деструктивті жағдайларда айналасындағыларға қамқорлық жасауға бағытталған рухани-адамгершілікке жетелейтін іс-шараларды жүргізу қажет.

Кәмелетке толмағандар арасында қылмыстық және әкімшілік заң нормалары бойынша түсіндіру – профилактикалық жұмыстардың әлсіз жүргізілуіне байланысты кәмелетке толмағандарда құқықтық қабылдау ұғымы жоқ, сондықтан олар қылмыс немесе құқық бұзушылық жасаудағы проблеманың маңыздылығын қабылдамайды деген сөз.

Қылмыстық жауапкершіліктің белгіленген жасына жетпеген жасөспірімдер жасаған құқыққа қарсы әрекеттер «еркелік» болып саналады, өйткені олар қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларына әкеп соқтырмайды.

Мысалы, ағымдағы жылдың тамыз айында Жамбыл облысында үш кәмелетке толмағандардың электровоз әйнегінің соғу фактісі тіркелді. Олармен әңгімелесу барысында олардың пікірінше, бұл еркелікпен болған, атап айтқанда, теміржолда ойнау, составтарға тас лақтыру, рельстерге бөгде заттарды қойғандығы белгілі болды. Бұл кәмелетке толмағандар ата-аналарының қатысуымен өз әрекеттерін мойындады. Балалардың құқыққа қайшы әрекеттері үшін ҚР ӘҚБтК-нің 435-бабына сәйкес «кәмелетке толмағандарға жасалған бұзақылық» бойынша олардың ата-аналары жауапқа тартылды. Мұндай жағдайлар пойыздар қозғалысының қауіпсіздігіне тікелей әсер етіп, жолаушылар мен пойыз бригадалары қызметкерлерінің өміріне қауіп төндіреді⁹.

Құқық бұзушылықтарға мысалдар келтірсек, балалар жасаған еркелікке байланысты аса ауыр қылмыстар да болуы мүмкін екендігін атап өткіміз келеді, мысалы денсаулыққа абайсызда зиян келтіру және басқа да көптеген құқыққа қайшы әрекеттер

үшін қылмыстық заңнамада қылмыстық жауапкершілік көзделмеген, өйткені жоғарыда жасалған әрекеттерде қылмыс құрамы жоқ, өйткені қылмыс субъектісі бола алмайды.

Мысалы, шет елдерге назар аударсақ, Швейцарияның Қылмыстық кодексі қылмыстық жауапкершілік жасының төрт санатын анықтайды («кәмелетке толмағандар» туралы Қылмыстық кодекстің төртінші бөлігі):

1) он жасқа толмаған балалар қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды;

2) он жастан он бес жасқа дейінгі балаларға жазаның орнына тәрбие шаралары (тәрбие тұрғысынан көмек көрсету, қолайлы отбасына немесе тәрбие мекемесіне орналастыру), ерекше бақылау (егер баланың психикасы бұзылса, ақыл-ой кемістігі, соқыр, саңырау, мылқау, ақыл-ой дамуы артта қалса) немесе тәртіптік шаралар (сөгіс) қолданылады. Мектепте бір күннен алты күнге дейін жұмысты орындау немесе қамауға алу міндеті);

3) он бес жастан он сегіз жасқа дейінгі жасөспірімдерге қатысты тәрбие шаралары қолданылатын ерекше байқау, ерекше қиын жасөспірімдер үшін Түзеу үйіне орналастыру;

4) жалпы негізде қылмыстық жауаптылыққа тартылатын 18 бен 25 жас аралығындағы жастар, бірақ жазаның орнына сот оның тәрбиесін, өмір сүру жағдайларын, жеке және рухани жағдайын ескере отырып, оқу орнына орналастыра алады [3, 37-38 б.].

Біздің ойымызша, Швейцария заңдарында көрсетілгендей қылмыстық жауапкершілік жасын төмендету тиімдірек болмайды, бірақ біздің ойымызша, кәмелетке толмаған құқық бұзушылардың қоғамға қарсы мінез-құлқын түзетуге ертерек араласу керек.

Қазақстандық ғалым Н.М. Әбдіров өз жұмысында қоғамға жат мінез-құлқы бар кәмелетке толмағандарды ерте анықтау қажеттілігін негіздей отырып, кәмелетке толмаған қылмыскерлер арасында жүргізген зерттеудің қызықты деректерінен мысал келтіреді, олардың 80%-дан астамы бұрын құқық бұзушылықтар мен моральдық нормаларды елеулі түрде бұзғандар. Сонымен қатар олардың әрқайсысының

⁹ Б. Хасенова. Лобовое стекло электровоза разбило трое подростков в Жамбылской области – 8 августа 2023 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://kazpravda.kz/n/lobovoe-steklo-elektrovoza-razbili-troe-podrostkov-v-zhambylskoj-oblasti/> (дата обращения: 25.12.2023).

мінез-құлықтарында әдепсіз теріс қылықтар болған [4, 23 б.].

Т.М. Чапурконың пікірінше, кәмелетке толмағандардың қылмыстылығымен күрестің басым бағыттары әлеуметтік профилактика (кәмелетке толмағандардың қылмыстылығын тудыратын жағымсыз әлеуметтік құбылыстарды жоюға қабілетті шаралар кешені) және құқық қолдану қызметін, мемлекеттік органдардың заң шығару қызметін және кәмелетке толмағандардың қылмыстылығымен күресті ұйымдастырушылық-әдістемелік қамтамасыз етуді қамтитын арнайы ескерту болуы тиіс [5].

Сонымен көптеген мамандардың пікірінше, қылмыстың өсуінің негізгі себептерінің бірі ол қоғамның рухани-адамгершілік әлеуетінің төмендеуі деп атады, ал қылмысқа қарсы күресте заңға бағынатын азаматтардың тиімді әлеуметтік алдын алу және тәрбиелеу шараларын қалыптастыру басым мәнге ие болып танылды.

Кәмелетке толмағандар қылмысының алдын алу кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының туындау қаупін алдын ала жоюға бағытталған отбасы мен мектепке дейінгі және орта жалпы білім беретін оқу орындарының, өзге де мемлекеттік және қоғамдық мекемелер мен ұйымдардың әлеуметтік-педагогикалық қызметін қамтиды.

Бірақ біз жасөспірімдер қылмысының ерекшелігін ескере отырып, онымен күресудің ерте алдын алу сияқты бағытын тәуелсіз блок ретінде бөліп көрсетуіміз керек деп ойлаймыз.

Қылмыстың арнайы профилактикасымен салыстырғанда кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың ерте алдын алу тұжырымдамасы ерекше белгілерге ие.

Екіншіден, барлық кәмелетке толмағандар ғана емес, әлеуметтік қауіпті жағдайда немесе қылмыстық-құқықтық шараларды (14-16 жастан бастап) қолданатындар үшін де ерте профилактика объектілері болып табылады.

Үшіншіден, осы тұжырымдамаға сәйкес дәстүрлі алдын алу элементтері криминогендік факторларды шектеу, жою, бейтараптандыру сияқты [6, 30 б.] ерте

профилактикада балалардың салауатты құқықтық санасын, әлеуметтік пайдалы дағдылары мен мүдделерін мақсатты түрде тәрбиелеу, тұрақты заңға бағынатын факторларды қалыптастыру үшін жағдай жасау арқылы олардың теріс әрекеттерін алмастырудың маңызды элементімен толықтырылады.

Төртіншіден, профилактикалық іс-шаралардың белсенді субъектілері, ең алдымен, мектепке дейінгі және орта жалпы білім беретін отбасы мен оқу орындары болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жасөспірімдер қылмысының өсуіне ықпал ететін үш негізгі себеп бар деп санаймыз:

1) Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың әлсіз профилактикасы.

Профилактика деп кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтары мен қоғамға қарсы әрекеттеріне ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған әлеуметтік, құқықтық, педагогикалық және өзге де шаралар жүйесі түсініледі. Қазақстан Республикасының ІІМ жыл сайын бірқатар жедел-профилактикалық іс-шаралар өткізеді. Алайда, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу проблемасы кешенді мәселе екенін және ол тек құқық қорғау органдарына ғана емес, сонымен қатар барлық алдын алу субъектілеріне (соның ішінде кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияларға, қорғаншылық және қамқоршылық органдарына, білім беру және т.б.) қатысты екенін ұмытпаған жөн. Өскекең ұрпақты рухани-бағдарлы етіп тәрбиелеу олардың қолайлы ортасымен тіршілік әрекетін жақсартыды деп санаймыз. Сонымен жалпы білім беретін оқу орындарында, оның ішінде орта арнаулы оқу орындарында, кәмелетке толмаған адамның өзіне, атап айтқанда оның құмарлығына, қызығушылығына, қабілетіне назар аударатын сынып және кураторлық сағаттардың жұмысына жауапкершілікпен қарау қажет. Балалардың өзін-өзі дамыту бойынша үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу керек. Оқушының мінездемесі деп аталатын

құжатты құрастырғаннан кейін оларға жолдама немесе нұсқау бөлігінде көмек немесе қолдау көрсету қажет. Мысалы, спорттық, көркемдік, шығармашылық секциялардағы анықтамалар және т.б. Театрлар, көрмелер, мұражайлар, спорттық іс-шаралар, концерттер сияқты мәдени іс-шараларға оқушылардың қатысуын тұрақты негізге алу, оларды волонтерлікке тарту және т.б. Бұдан басқа, оқу процесіне уәкілетті органдардың келісімі бойынша сот процестеріне қатысу практикасын, оқу процесінің тақырыбына құқықтық тәрбиені арттыруды және т.б. енгізу қажет деп санаймыз;

2) Кәмелетке толмағандармен қоғамдық жұмысты әлсіз ұйымдастыру.

Көрші және шет елдердің тәжірибесіне назар аударсақ, мысалы, Ресей Федерациясында проблемалы жасөспірімдермен жақсы жұмыс тәжірибесі көрсетілген, көптеген оқу орындарында «Татуласу қызметтері» жұмыс істейді. Осы қызметтің көмегімен дауды шешу медиацияға ұқсайды: оқушылар өз құрдастары мен бастауыш сынып оқушылары арасындағы қақтығыстарды талдайды. Жобаға орта және жоғары сынып оқушылары қатысады, ал процесті қалпына келтіру медиациясы бойынша тренингтен өткен әлеуметтік педагог басқарады. Кейде кәмелетке толмағандармен жұмыс жасайтын қоғамдық құрылымдар өте маңызды профилактикалық әсерге ие. Атап айтқанда, «әкелер мектебінің кеңесі» есепте тұрған отбасылармен профилактикалық жұмысты ұйымдастырады. «Әжелер мектеп кеңесі» – отбасы мен мектепке білім беру үдерісін жүзеге асыруға жәрдемдесу, оқушылар мен білім алушыларды дамыту, тәрбиелеу және қорғау мақсатында құрылған қоғамдық бірлестік органы. Бұл органдар кәмелетке толмағандардың жалпы адамзаттық құндылықтарға: адамгершілікке, мінез-құлық мәдениетіне деген құрметін қалыптастыруға көмектеседі. Білім беру мекемелеріндегі «құқық бұзушылықтың алдын алу

кеңестері» жасөспірімдердің мәселелерін жан-жақты шешуге көмектеседі. Аталған кеңестердің жұмысы кезінде кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу проблемаларына бірыңғай тәсіл қалыптастырылады, жасөспірімдердің құқықтары қорғалады, оларды әлеуметтік оңалту, бейімдеу және түзету жүзеге асырылады¹⁰.

Келесі мысалды қарастырайық, Грузияда 2012 жылы қылмыстың алдын алу, бұрынғы кәмелетке толмаған тұтқындарды оңалту және қайта әлеуметтендіру, сондай-ақ медиацияны институционалды дамыту орталығы құрылды және қазіргі уақытта сәтті жұмыс істейді. Орталық қылмыстың ерте және жалпы алдын алу, сондай-ақ тәуекел топтары бойынша жұмыс істейді. Қылмыстың алғашқы алдын алу шараларына келетін болсақ, бүкіл Грузияда 14 пен 18 жас аралығындағы кәмелетке толмағандар үшін жүзеге асырылатын бағдарламаларды атап өткен жөн, оның ішінде «көшбасшылық үйі» – жоба Грузияның 13 қаласында жүзеге асырылады және жастарға физикалық және психикалық тұрғыдан дамуға мүмкіндік беріп, тренингтерге, семинарларға, спорттық және басқа да іс-шараларға қатысуға септігін тигізеді. Өрі қарай, «екі ұрпақ» – мектеп оқушыларын қарттар үйіндегі волонтерлік қызметке тартады, осылайша кәмелетке толмағандардың ынтымақтастық пен жауапкершілік сезімін дамытуға ықпал етеді. Қайталама профилактика мақсатында «жастар клубы» бағдарламасы іске асырылуда, оның нысанасы қиын, асоциалдық мінез-құлықпен сипатталатын кәмелетке толмағандар болып табылады. Бұл бағдарлама бенефициарларға бос уақыттарын тиімді пайдалануға көмектеседі¹¹.

Америка Құрама Штаттарына назар аударайық. Сонымен полицияның балалармен және жастармен жұмысын қамтитын ең көрнекті бағдарлама мектептерде жүзеге асырылатын есірткіге төзімділік бойынша білім беру бағдарламасы (DAREE) болды.

¹⁰ Причины совершения преступлений несовершеннолетними, 2020 / Официальный сайт муниципального образования [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://novokubanskiy.ru/presscenter/news/prichiny-soversheniya-prestupleniy-nesovershennoletnimi/?clear_cache=Y (дата обращения: 08.11.2023).

¹¹ I. Gogua. Juvenile Delinquency – Causes, Prevention, and the Ways of Rehabilitation / Penal Reform International – 23rd June 2020 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.penalreform.org/blog/juvenile-delinquency-causes-prevention-and-the-ways-of/> (Access data: 10.03.2023).

Бұл бағдарламаны Лос-Анджелес полицейлері құрды, кейінірек ол бүкіл елге таратылды. Кәмелетке толмағандардың арнайы қызметкерлері дағе қызметкері болып және бірінші кезекте құрылымдық оқу бағдарламасын ұсыну үшін бірнеше апта бойы дайындықтан өтеді. Бағдарлама білім беру жүйесі мен құқық қорғау органдарының бірлескен күш-жігерінің арқасында бірегей болып табылады. Ол бастауыш мектептің соңғы сынып оқушыларына бағытталған, өйткені олар есірткіге қарсы хабарламаларға ең сезімтал және есірткіге қарсы эксперимент кезеңіне енеді деп болжануда, сондықтан осы жағдайға араласу өте қажет. Қызметкерлер 17 апта бойы күніне бір сағат сабақ өткізеді. Оқыту стратегияларына дәрістер, жұмыс кітабымен жаттығулар, сұрақтар мен жауаптар, аудиовизуалды материалдар және рөлдік ойындар кіреді.

Оқу курсы студенттерді Есірткіге «жоқ» деп айтудың бірнеше әдісін ұсына отырып, құрдастарына қарсы тұруға үйрету бағытталған.

Dre – бұл алкогольді, марихуананы және басқа да есірткілерді қолданудың әсері мен салдарын зерттеуді қамтитын кешенді бағдарлама; темекі мен алкогольді бұқаралық ақпарат құралдары мен жарнамалардың әсеріне қарсы тұруды қалыптастыру; өзін-өзі растау дағдылары мен стратегияларын дамыту, есірткіні қолдануға итермелейтін құрдастарының қысымына қарсы тұру [7].

Өрине, жоғарыда аталған қауымдастықтар жасөспірімдерге пайдалы әсер етеді, бірақ негізгі тәрбиелік функцияны мұғалімдер мен кәмелетке толмағандардың ата-аналары жүзеге асырады. Егер мемлекет ата-ананы балалармен үнемі тәрбиелік әңгімелер жүргізуге, оны адамгершілік пен төзімділік негіздеріне үйретуге, оқушының қылмыстық ортаға деген тұрақты дұшпандығын дамыта алмаса, онда оны білім беру мекемесінің міндетіне жатқызу ол нақты міндет;

3) Ведомствоаралық өзара іс-қимыл мәселелері. Кәмелетке толмағандардың қараусыздығы мен құқық бұзушылықтарының алдын алу жүйесіне кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссиялар,

Халықты әлеуметтік қорғауды басқару органдары, мемлекеттік билік органдары, білім беру саласындағы басқаруды жүзеге асыратын жергілікті өзін-өзі басқару органдары, қорғаншылық және қамқоршылық органдары, денсаулық сақтауды басқару органдары, жұмыспен қамту қызметі органдары, Ішкі істер органдары кіреді. Жасөспірімдер қылмысының алдын алу бойынша тиімді жұмысты ұйымдастыру үшін жоғарыда аталған барлық органдардың тығыз және тиімді өзара іс-қимылы қажет.

Қорытынды. Тұтастай алғанда, теориялық және практикалық тұрғыдан кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың ерте алдын алу тақырыбын кешенді зерттеу бұған дейін орын алған жоқ, бұл өз бетінше қарастырылмаған, өйткені жоғарыда аталған жұмыстардың көпшілігінде авторлар «ерте профилактика» мәселелерін криминологиялық тұрғыдан емес, бұрыннан бар девиантты мінез-құлықтың алдын алуға назар аударған.

Қорытындылай келе, кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстың алдын алу профилактикасын жүзеге асыру ол практикалық маңызы бар және кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алу қажеттілігіне байланысты екенін атап өттік. Жасөспірімдердің салауатты әлеуметтенуіне қолайлы әлеуметтік-психологиялық жағдайлар жасау олардың моральдық-адамгершілік дамуының тұтастығына ықпал етеді және нигилистік тенденциялардан және қылмыстық субмәдениеттерге бейімділіктен айырылған өз дүниетанымының негізін құра алады.

Ерте профилактиканың ерекше рөлі оның объектісі он сегіз жасқа толмаған адам болса ол күмән тудырмайтыны сөзсіз. Ерекше объектінің болуына байланысты кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алудың мақсаты жасөспірімдердің өздерін де, олар мүше болып табылатын қоғамды да моральдық сауықтыру деп тануға болатындығын атап өткен жөн. Бұл мақсатқа тезірек жету психологиялық дамудың ерекшеліктерін, құқықтық, сондай-ақ жасөспірімдер мен олардың жақын

ортасының нақты жағдайын ескере отырып, ерте профилактиканың негізін құрайтын іс-шараларды уақтылы жүзеге асырумен байланысты. Болашақта олардың құқыққа қайшы әрекеттер жасауына жол бермеу мақсатында оларға қатысты алдын алу сипатындағы шараларды жүргізу үшін қоғамға жат мінез-құлқы бар кәмелетке толмағандарды уақтылы анықтау қажет. Осыған байланысты дұрыс ұйымдастырылған ерте профилактиканың мүмкіндіктерін бағаламауға болмайды.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстарының алдын алу шараларына, атап айтқанда, қолайсыз отбасылардан шыққан жасөспірімдерге және олардың жақындарына психологиялық-педагогикалық көмек көрсетіп, кәмелетке толмағандарды есірткіге және алкоголизмге қарсы профилактикаға назар аударған жөн; кәмелетке толмағандардың қылмыстық әрекетін алдын алуға бағытталған шаралар: салауатты өмір салтын насихаттауға, спортқа, оқытуға оң көзқарас қалыптастыруға бағытталуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Петрусева, М.С. Личностные особенности людей, переживающих панические атаки: диссертация / М. Петрусева. – Москва: РГГУ, 2013. – 169 с.
2. Отческая, Т.И. Причины и условия совершения преступлений несовершеннолетними и влияние органов прокуратуры на уровень подростковой преступности / Т.И. Отческая, П.Д. Шкурова // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2022. – №3(25). – С. 43-52.
3. Юрченко, И.А. Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие для магистрантов / И.А. Юрченко. – М.: Проспект, 2015. – 112 с.
4. Абдиров, Н.М. Раннее выявление несовершеннолетних с антиобщественным поведением – основа эффективной профилактики правонарушений: учебное пособие / Н.М. Абдиров. – Караганда: КВШ МВД СССР, 1989. – 96 с.
5. Чапурко, Т.М. Квалификация преступлений против личности и собственности: метод. указания / Т.М. Чапурко. – Краснодар: КубГАУ, 2018. – 32 с.
6. Голин, В.В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений: учебное пособие / В.В. Голин. – Киев, 1989. – 210 с.

References:

1. Petruseva, M.S. Lichnostnye osobennosti ljudej, perezhivajushhih panicheskie ataki: dissertacija / M. Petruseva. – Moskva: RGGU, 2013. – 169 s.
2. Otcheskaja, T.I. Prichiny i uslovija sovershenija prestuplenij nesovershennoletnimi i vlijanie organov prokuratury na uroven' podrostkovoj prestupnosti / T.I. Otcheskaja, P.D. Shкурова // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2022. – №3(25). – С. 43-52.
3. Jurchenko, I.A. Uголовное право zarubezhnyh stran: uchebное posobie dlja magistrantov / I.A. Jurchenko. – M.: Prospekt, 2015. – 112 s.
4. Abdиров, N.M. Rannee vyjavlenie nesovershennoletnih s antiobshhestvennym povedeniem – osnova jeffektivnoj profilaktiki pravonarushenij: uchebное posobie / N.M. Abdиров. – Karaganda: KVSh MVD SSSR, 1989. – 96 s.
5. Chapurko, T.M. Kvalifikacija prestuplenij protiv lichnosti i sobstvennosti: metod. ukazaniya / T.M. Chapurko. – Krasnodar: KubGAU, 2018. – 32 s.
6. Golin, V.V. Kriminologicheskaja profilaktika, predotvrashhenie i presechenie prestuplenij: uchebное posobie / V.V. Golin. – Kiev, 1989. – 210 s.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Диана Тұранқызы Аманова – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, ұлттық қауіпсіздік және әскери істер магистрі, e-mail: diana_90-90@bk.ru.

Аманова Диана Турановна – докторант Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есбулатова, магистр национальной безопасности и военного дела, e-mail: diana_90-90@bk.ru.

Amanova Diana Turanovna – Doctoral Student of the Faculty of Postgraduate Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Master of National Security and Military Affairs, e-mail: diana_90-90@bk.ru.

Сырым Маратұлы Әбіжанов – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М. Есболатов атындағы Алматы академиясының қылмыстық құқық және криминология кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), e-mail: abizhanov@mail.ru.

Абижанов Сырым Маратұлы – доцент кафедры уголовного права и криминологии Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор философии (PhD), e-mail: abizhanov@mail.ru.

Abizhanov Syrym Maratovich – Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, PhD, e-mail: abizhanov@mail.ru.